

TARİH BİLİMİNDE FELSEFİ BİR SORGULAMANIN ÖNEMİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Kubilay AYSEVENER*

Bu makalede *tarihçilik etkinliği içinde felsefi bir sorgulamanın önemi* üzerinde durulacaktır. Bu nedenle de felsefenin ve tarih felsefesinin ne olduğundan yola çıkarak, doğa bilimleri ve tarih bilimleri ayrımı çerçevesinde tarihsel soruşturmanın özellikleri ele alınarak tarihçilik etkinliğinin ne olması gerektiği sorgulanacaktır.

Her şeyden önce, felsefenin kendisi bir sorgulama etkinliğidir; bir bütün olarak varolan hakkında düşünmek ve varolanın varlığını sorgulamak anlamına gelir. Bu sorgulamanın amacı, varolanları bütünsel bir ilişki içinde görmek ve onlara ilişkin genel yapılar oluşturmaktır. Örneğin bir yerbilimci herhangi bir taşı incelediğinde, o taşın değişik yer katmanlarındaki oluşumunu açıklamaya çalışır. Bu, taşın belli bir özelliği bakımından ele alınıp incelenmesidir ve bu yönüyle de açıklama bütünsel değil parçasaldır. Oysa bir filozof, taşı, yalnızca onun belli bir özelliği bakımından değil bütün başka şeylerde de ortak olan özellikleri bakımından inceler. Bu yanı sıra felsefe, herhangi bir bilgi dalının temel dayanaklarını sorgulama, öncüllerle sonuçların tutarlı olup olmadığını çıkarsama ve o bilgi dalında elde edilmiş olan bilginin bütünüle, evrensel ilişkiyi kurma çabası olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle herhangi bir bilgi dalının sorunları üzerine felsefe yapmak demek, o bilgi dalının sorunlarına ilişkin uygun soruları ortaya koymak demektir. Bu anlamda filozof da, bu işleviyle, varolanı bir bütün olarak ele alan ve onun evrensel ve zorunlu özellikleriyle ilgilenen ve yine onun üzerine soyut, kavramsal ve kuramsal bir sorgulama etkinliğine girişen bir kişi olarak belirlenebilir.

Tarih felsefesi deyince aklımıza ilkin, tarihsel sürecin gidişatını yöneten genel yasaları keşfetme girişimi gelir. Bu tür bir düşünme çabası, Batı'da, 17. yüzyıldan başlayarak gelişim göstermiştir. Bu yüzyıldan önce, kapsamlı tarih çalışmaları yapan ve çalışmalarını sistematik bir biçimde toplayan Thucydides (M.Ö. V.Yüzyıl), Polybius (M.Ö.204-122), Livy (M.Ö.59-M.S.17), Tacitus (M.S.14-70) gibi tarihçiler olmakla birlikte, bir varlık alanı olarak tarihin ne olduğunu sorgulayan tarihçiler olmamıştır. Onlar daha çok kendi dönemlerinin olaylarını anlatıp betimlemekle yetinmişlerdir. İlk İbni Haldun (1332-1404) ve daha sonra da Francis Bacon'la (1561-1626) birlikte tarihin ne

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

olduğu üzerine düşünölmeye başlanmıştır. Tarih felsefesi deyimi ise, ilk kez Voltaire (1694-1778) tarafından, bir tarihsel düşünme etkinliği anlamında kullanmakla birlikte, özellikle Hegel'in (1770-1831) bu konudaki çalışmalarından sonra evrensel tarih ya da dünya tarihi anlamına karşılık gelecek bir bilme etkinliğine dönüştürölmüştür. Bu girişimin temelinde, tarihsel olgulara dayanarak yapılmış olan genellemeler üzerine kapsamlı açıklamalar getirmek isteğı vardır: Acaba olguların olagelişlerini yöneten zorunlu ve evrensel yasalar var mıdır? Tarih düzenli ve tutarlı bir bütün olarak bilinebilir mi? Tarihsel süreç yazgısal mıdır yoksa belirlenmiş midir? Tarihin bir başlangıcı ve sonu var mıdır? Tarihsel olgular arasında nedensel ilişkiler var mıdır? Bu soruları yanıtlayabilmek, tarihsel olayları inceleyip onlar arasındaki bağlantıyı kurmamızı gerektirir. Bu nedenle tarih felsefesinin işi, bu bağlantılardan yola çıkarak tarihsel bilginin yapısının temel özelliklerini keşfetmektir. Bu anlamıyla tarih felsefesi, tarihin kendisiyle birlikte gelişen bir alan olmaktadır ve tarihsel bilginin düzenlenmiş bir bilgi bütünü olarak karşımıza çıktığı her yerde o da düzenli ve tanımlanmış olarak karşımızda durur; yani diğeri bir deyişle, tarih felsefesi kategorik bir etkinlik olmaktadır ve amacı, bir bütün olarak dünya hakkında düşünmek ya da onun yasalarını keşfetmektir.

Bundan başka, tarih felsefesi, tarihçinin yapıp etmekte olduğı işin ne olduğunun sorgulanması anlamına da gelmektedir ve bu etkinlik içinde, "Tarihçi kimdir? Çalıştığı alanın özellikleri nelerdir? Araştırma yöntemi ne olmalıdır? Tarihin öncelikleri nelerdir? Bu öncelikler tarihsel metne nasıl etki eder? Tarihsel metin nasıl incelenmelidir?" gibi sorulara yanıtlar bulunmaya çalışılmaktadır. Bu anlamıyla tarih felsefesi, henüz ulaşılmamış bir gerçeklik üzerine bir bilme etkinliği olarak değil, tarihçinin gerçeğe ulaşma çabası üzerine bir bilme etkinliği, bir insanlık deneyimi ve de tarihin diğeri deneyim biçimleriyle olan ilişkisini ve geçerliliğini keşfetme girişimi olarak tanımlanmaktadır.

Bu farklı yaklaşımlardan ilkinde kurgusal diğeri ise eleştirel tarih felsefeleri adı verilmektedir. Kurgusal tarih felsefeleri bir anlamda, Kant'ın (1724-1804) tümünden çürüttüğü "dogmatik metafizik"ın biçimleri olarak ortaya çıkmaktadırlar.¹ Eleştirel tarih felsefeleri ise, özellikle son dönemde, tarih felsefesi üzerine çalışan filozofların yoğun ilgileri sonucu bilim felsefesinin sorunlarına da değinerek, bir bilimsel soruşturma mantığı oluşturma çabasına dönüştürölmüşlerdir. Bu çabanın dayanağı, olgucu tutumdan etkilenen tarihçilerin doğa biliminin yöntemlerine uygun bir tarihçilik etkinliğine girişmeleri olmuştur. Oysa doğa ve tarih birbirlerinden farklı alanlar oldukları için araştırma mantıkları da birbirlerinden farklı olmak durumundadır.

Kurgusal tarih tasarımlarında sorun daha çok tarihin bir varlık alanı olarak ne olduğu üzerinde şekillenir. Onun işleyişini anlamaya çalışarak gidişatını belirleyen yasaların

¹ R.G. Collingwood, "The Nature and Aims of a Philosophy of History", *Essays in Philosophy of History* by R.G. Collingwood, Ed. William Debbins, Austin, University of Texas Press 1965, s. 44.

neler olduğunu keşfetmek amaçlanır. Comte'dan (1798-1857) Marx'a (1818-1883), Hegel'den Toynbee'ye (1889-1975) kadar, diğer bir deyişle, 20. yüzyıla kadar tarih üzerine çalışmış bir çok filozof, tarihin yasal bir zorunlulukla işlediğini; sürecin doğrusal ya da döngüsel bir seyir izlediğini göstermeye çalışmıştır. Bu filozoflar tarihsel alanı insanın gelişiminin zemini olarak tasarlamışlar ve tarihsel süreci dönemselleştirerek insanın gelişim aşamalarını saptamak istemişlerdir. Örneğin Dünya tarihini, Hegel'in, tinin kendisini tanıdığı bir süreç olarak, *Asya'da başlatıp Avrupa'da son buldurması*; Comte'un, "Üç Hal Yasası"nda, *teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere üçe ayırması*; Marx'ın, *üretim biçiminin değişimine indirgemesi*, hep bu yasal zorunluluğu göstermeye yönelik çabalar olmuşlardır. Bu durum belki de, Kant'ın, "Eğer tarihe insan eylemlerinin gelişimi ve ilerlemesi olarak bakamazsak her şey anlamsızlaşır"² kaygısından filizlenmiş olabilir. Bu tür tasarımlar aslında karşımıza birer tarih metafizikleri olarak çıkarlar. Tarihsel gerçekliği olduğu gibi belirlediğini savlayan böylesi metafizik yaklaşımlar, gerçekte bizi, tarihe ilişkin bir çok gerçeklik anlayışıyla karşı karşıya bırakırlar. Her şeyden önce onların tek ve evrensel dizgeler olduğu savlanır. Bu dogmatik bir tavır alışır. Rothacker (1888-1965), dogmatığı, "belirli bir stilin, özgül bir bakış tarzının sistematığının açımlanması"³ olarak tanımlar. Tarihsel alanın belli bakış tarzlarının sistematik açımlanması olduğu fikri, bizi, yapının zorunlu bir işleyişi olduğu sonucuna götürür ki, böylesi bir etkinliğin sonucunda geriye yalnızca bu zorunlu yasaların neler olduğunu göstermek kalır.

Metafiziğin ortaya çıkarmış olduğu güçlüklerin üstesinden gelmek isteyen kimi filozoflar daha bilimsel bir tavır takınarak yalnızca olgulardan hareket edip onlar arasındaki ilişkilerin mantığını çözmeye çalışmışlardır. Onlar da, tarihin bir yasa bilimi olduğunu savlamışlar ve bu durum, özellikle Comte'un bilimciliğinden sonra, tıpkı doğa bilimlerindeki gibi bir yöntemin tarih bilimleri için de geçerli olabileceği düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Doğa bilimlerindeki benzer bir yöntem tarih bilimleri için de söz konusu olabilir mi? Bu soru, tarih felsefesi alanında özellikle 19. Yüzyılın ortalarından başlayarak günümüze kadar getirilen bir tartışmaya gönderme yapar. Dilthey (1833-1911) ile birlikte başlatılan bu tartışma, temele insanı alan tarih bilimlerinin, doğa bilimlerinin yöntemlerinden farklı bir yöntemle sahip olması gerektiği üzerinde temellendirilmiştir. Bu yüzden tarih bilimlerinin yeni yönteminin ne olması gerektiğine ilişkin çalışmalar, filozofların ağırlıklı konularını oluşturmuştur. Burada amaç, genellikle, doğa bilimleriyle tarih bilimleri arasındaki farklılığı gözler önüne sermektir.

Alman İdealistlerine göre, doğa bilimlerinin amacı genel kavramlara ulaşmaktır.

² Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1984, s. 47.

³ Erich Rothacker, *Tarihselcilik Sorunu*, çev. Doğan Özlem, Ara Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 28.

Buna karşılık tarih bilimlerinin amacı ise, tekil kavramlara ulaşmak, her olayı kendi biricikliği içinde betimlemektir. Bu anlamda bilimler, Windelband (1848-1915) tarafından, *yasacı* (Nomotetik) bilimler ve *betimleyici* (İdiografik) bilimler diye iki gruba ayrılmışlardır.⁴ Yasacı bilimler, yani doğa bilimleri, kendilerini tekrar eden benzer olayların ortaya çıkışlarının yasalarını saptamaya dönük bilimlerdir. Betimleyici bilimler ise, bu anlamda tarih bilimleri, kendini tekrar etmeyen, bir kez ortaya çıkmış olan olguları, örneğin bir dönemi, bir çağı, bir sanat akımını, bir politik dönemi v.b. betimleyen bilimlerdir. İşte tarih kendini bir kez tekrar eden olguların bireyselliklerinin kavranması üzerine bir etkinlik olduğu için bir 'yasa' bilimi olamaz.⁵ Herhangi bir tarihsel olgunun ortaya çıkış koşullarını tıpkı bir fiziksel olgunun ortaya çıkış koşullarını belirlediğimiz gibi belirleyemeyiz. Örneğin tarihsel bir olgu olan herhangi bir savaş ancak kendi özel koşullarıyla değerlendirilebilir. Oysa fiziksel bir olgu olan herhangi bir *hareket* genel bir ilkeye uyumluluğuyla değerlendirilebilir. Bu yüzden tarihin araştırma yöntemi doğa biliminin yönteminden farklı olmak durumundadır.

Dilthey'e göre, Francis Bacon'un ünlü yapıtlarından bu yana, oluşturulan bilgi kuramlarında bilim ile doğa bilimi kavramları özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle, özellikle pozitivistler, bilim kavramının içeriğini, bilme durumunu doğabilimsel bir uğraşından çıkarılmış kavramlara göre belirleyen bir anlayışa göre saptamış ve buradan yola çıkarak da, hangi çabaların bilim adını almaya layık olduğuna karar vermişlerdir.⁶ Buna göre, toplumsal olaylar ya *normatif* (kural koyucu) disiplinlerin konusu yapılmış ya da yarı bilimsel bir yazıcılık türü sayılan tarihe bırakılmıştır. Elbette, hukuk, politika ve benzeri normatif disiplinler, etik temellere dayalı kurallar oluşturmaları açısından bilim sayılamazlar. Çünkü bilim kural koyucu değil, tersine kural bulucu bir etkinlik olabilir. Bunun için Dilthey, bilimin yöneldiği olgular topluluğunu iki gruba ayırmış ve bunlardan doğal olgulara yönelineni doğa bilimi, insan olgularına yönelineni ise *tin* bilimi olarak adlandırmıştır. Ona göre, Tinsel dünya içinde, insanın kendi eylemlerine koyduğu hedeflere göre oluşan bir değer, bir yaşama amacı ortaya çıkar. İnsan, bununla, bir nesnel zorunluluklar alanı olarak doğa alanından ayrılıp yine bu doğa ortasında oluşan bir şey olarak tarih alanına geçer.⁷ Bu alanın işleyişi doğa alanından farklıdır. Bu alanda, doğa alanında olduğu gibi yasal zorunluluklar yoktur. Rickert, bilim kavramını yalnızca doğa bilimlerini örnek alan bir yasa bilimi olarak anlamının, Bacon'dan beri bir pozitivist önyargıcılığın ürünü olduğunu belirtir. Oysa, tarih ve doğa bilimleri, temel yöntemsel kabullerinde benzerliklere sahip olsalar da aralarında yine de önemli farklılıklar bulunur. Bunların en belli başlıcası, özellikle olaylar arasında ilişkiler kurarken, tarih alanında düşgü-

⁴ Özlem, a.g.e., s. 112.

⁵ A.g.e., s. 112.

⁶ Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, Paradigma, İstanbul 1999, s. 26-27.

⁷ A.g.e., s. 29.

cünün fazlaca yer almasıdır. Düşgücü tarihinin bütün etkinliklerinde rol oynar. Çünkü tarihçilerin tek kaygısı geçmişe açıklama getirmek değil, geçmişini yeniden kurmaktır.⁸ Bu yüzden tarih yasalar bulmak peşinde değildir. Rickert, tarihi bir yasa bilimi olarak görmek demenin, bir '*contradictio in adjecto*'*dan başka bir şey olmadığını vurgular. Yasa' ve 'tarih' kavramları birbirlerine karşıttırlar. Tarihi, bir yasa bilimi olarak görme yanılığısından kurtulmak gerekir.⁹

Collingwood, (1889-1943) ilke ve yöntemleri doğa biliminkine benzetilerek tasarlanan bir "insan doğası bilimi" önerisinin, 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkmış eski bir öneri olduğunu belirtir. Ona göre, "Locke da (1632-1704), Hume da (1711-1776), Kant da, insan doğası bilimiyle insanın anlama yetisinin ne olduğunu anlamakta ve insan zihninin kendisi hakkında bilgi edinmesi sorununu çözmekte başarısız olmuşlardır."¹⁰ Bu başarısızlığın nedeni, "insan doğası bilimi"nin yönteminin doğa biliminin yöntemine benzetilmeye çalışılması yanılığısıdır. Gerçekten de, doğa bilimlerinin nesnel ve genel yöntemleriyle, insana ilişkin öznel ve özel süreçleri anlamamanın olanaklı olamayacağı açıktır. Bu nedenle, "insan doğası bilimi"ni, bir başka deyişle tarihsel bilimleri, doğa biliminin katı kurallarıyla açıklama çabası büyük bir yanılığ olmuştur. Her şeyden önce, doğa bilimi "nedenseflik" ilkesine dayanırken, tarih bilimi, "amaçlılık" ilkesine dayanır.¹¹ Tarihsel araştırma bu ilkeye dayalı olarak geliştirilecek bir yöntemle yapılabilir. Pozitivist önyargıcılık bilim çevrelerince kendisine hâlâ yaygın olarak taraftar bulsa da, bugün artık pozitivist kuramın tümevarımsal düşünce ve pasif gözlem ilkesi, Tosh'un da belirttiği gibi, bilim çevrelerince, bilimsel yöntemin ayırt edici bir özelliği olarak düşünülmemektedir. Bunun yerine "ister doğaya isterse insana ilişkin olsun her türlü gözlem seçicidir ve bundan dolayı da ne kadar tutarsız olursa olsun varsayımı ve kuramı gerekli kılar"¹² ilkesi benimsenmektedir.¹³

⁸ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.130. Tarihsel yeniden kurgulama işi özellikle Collingwood tarafından ortaya atılmış bir öneridir. Ona göre, "İlkin, düşünce, dil ya da başka açıklama biçimlerinden birisi ile, açıklanmış olmalıdır. İkinci olarak, tarihçi, yorumlamaya çalıştığı açıklamayı bir zamanlar düşünüldüğü gibi yeniden düşünebilmelidir." (Bkz. *An Autobiography*, Oxford Clarendon Press, London 1991, s.110) Collingwood, herhangi bir tarihsel olguya tarihsel bir bakışla yönelmek demenin, elimizde bulunan bir takım belge ya da kalıntılardan yola çıkarak, bu belge ve kalıntıların bıraktığı geçmişin nasıl bir geçmiş olduğunu keşfetmek demek olduğunu vurgular. (R.G. Collingwood, *The Idea of History*, Oxford Clarendon Press, London 1946, s. 282) Collingwood, tarihin bütünüyle düşünce tarihi olduğunu savunur. Bu yüzden, her eylem belli bir düşüncenin sonucudur. Düşünceler ise asla yok olmadıkları için, tarih bilgisi, tarihinin, incelediği tarihsel öznenin düşüncelerini kendi zihninde yeniden canlandırmasından başka bir şey değildir. (*An Autobiography*, s. 112)

* karşıtları bir araya getirmek

⁹ Özlem, a.g.e., s. 112-113.

¹⁰ R.G. Collingwood, *The Idea of History*, Oxford Clarendon Press, London 1946, s. 206.

¹¹ A.g.e., s. 109.

¹² Tosh, a.g.e., s. 129.

¹³ Bu ilkenin temelinde, İngiliz idealistlerinden Collingwood'un, bilim adamlarının, bilimsel araştırma yapabilmek için, deneyime dayanarak sorgulayamadıkları, eleştiremedikleri ya da temellendiremedikleri mut-

Bu belirlemelerden sonra, şimdi artık, tarihsel alanın özelliklerinin ne olduğuna geçip, tarihçilik etkinliğinin üzerinde durabiliriz: Neler tarihsel özelliktedir? Ondan da önce tarihsel olan nedir? Örneğin herhangi bir taş parçasının tarihi var mıdır? Ya da dünyanın, herhangi bir gezegenin ya da herhangi bir bitkinin tarihi var mıdır? Benzer bir biçimde bu sorularımızı daha da çoğaltabiliriz. Burada önemli olan nokta doğal yapılar üzerine çalışmakla bir tarihsel etkinlik içinde olamayacağımızı keşfetmektir. Taşların yapıları üzerine çalışarak dünyanın oluşumu hakkında bir takım açıklamalar yapmak olanaklıdır. Ancak dünyanın oluşumu hakkındaki bu açıklamalar tarihsel özellikte değildirler. Bunun nedeni dünyanın kendisinin tarihsel bir oluşum olmamasıdır. Öyleyse tarihsel bir oluşum ne demektir? Tarihsel bir oluşum demek, ilgili alanın varoluşunun insanın kendi yaşamının içinden kaynaklanıyor olması demektir. Fiziksel ya da kimyasal oluşumları tarihsel bir anlatımla ifade etmenin olanağı yoktur. Dünyanın kendisi, organik yaşam ya da evrim, tarihsel bir sorun olarak ele alınmazlar. Onların tarihsellikleri ancak insanın onlarla olan ilişkileri içinde ortaya çıkar. Bu anlamda bir yerbilimci kendisine taşı ya da yeri sorun ederek, onların ne zaman ve nasıl oluştukları hakkında sorular sorabilir ve incelemeleri sonunda bu sorulara yanıtlar verebilir. Ancak bu tarihsel bir soruşturma değildir. Tarihsel soruşturma, örneğin bir fizikçinin inceleme konusunun değil de, bu alan içinde fizikçilerin çözmeye çalıştığı sorunların toplamı olarak fizik biliminin gelişimini açıklamaya karşılık gelirse olanaklıdır. Buna bir örnek verecek olursak: İvmenin ne olduğuna ilişkin soruya yanıt veren birinin açıklaması tarihsel anlatıma değil, en genel anlamda, doğa-bilimsel anlatıma uygun düşer; tarihsel anlatıma uygun düşen ise, fizik biliminin ortaya çıkışı, fizik biliminin sorunlarının ne olduğu ve fizikçilerin bu sorunların üstesinden nasıl gelmeye çalıştıkları ile ilgili sorulara yanıt veren birinin açıklamalarıdır. Çünkü, "varolan şeyler tarihselliklerini yalnızca bir şey olmakla değil insanlığın tarihsel varoluş içindeki çabalarından kazanırlar."¹⁴ Yani insanın doğaya ve topluma zihinsel ve eylemsel her türlü katkısı onun tarihsel var oluşunun temellerini oluşturur. Böylece şeyler birer tarihsel olguya dönüştürülmüş olurlar. Bu anlamda, toplumsal yapı ve o yapının özellikleri, çeşitli topluluklar ve geçmişleri, gelenekleri, sanat tarzları, umutları, çabaları ve yine o topluluklarca yapılandırılmış olan toplumsal kurumlar tarihin ilgi alanını oluştururlar. Bireyler, içinde buldukları toplum uygulamalarına katıldıkları oranda tarihselliklerini kazanırlar. Bu yüzden tarihin temel konusu bireysel

lak önkabullere bağımlı olduklarını savlayan düşüncesi yatmaktadır. Bu anlamda sorgulanamayan bu önkabuller metafiziğin alanını oluşturur; metafiziğin önermeleri ise, tarihsel önermelerdir. Çünkü, belli bir tarihsel evrede dile getirilmiş her türlü önerme, onu dile getirenlerin düşüncelerinde, mutlak olarak, önceden varsayılmıştır. İşte metafiziği amacı bu tür ön kabullerin neler olduğunu keşfetmektir. (Bkz. Heikki Saari, "Collingwood'un Mutlak Ön-kabuller Öğretisinin Bazı Yönleri", çev. Kubilay Aysevener, *Doğu Batı* 1998/3, Sayı 3, s. 161-174)

¹⁴ Albert Hofstadter, "The Philosophy in History", *Philosophy And History*, Ed. Sidney Hook, New York University Press 1963, s. 229.

bir tarihsel varoluş değil, gruplar, kurumlar ve bunlar arasındaki ilişkilerdir. Diğer bir deyişle doğrudan insan ilişkileri üzerine yapılan bir etkinliktir. Bu etkinliği dile getiren, belki de en güzel örnek Pascal'ın, "*tarih yazdığımız ve içine yazıldığımız bir kitaptır*"¹⁵ ifadesidir. Bu anlamda tarih kılışal bir etkinliktir. Çünkü O, her şeyden önce, geçmişe ilişkin bir incelemedir; bu yüzden de konusu olmuş bitmiş olayları kapsar. Olmuş bitmiş olaylara ilişkin bilgi, doğrudan doğruya değil, geçmişte bırakılmış bir takım verilerin değerlendirilmesiyle olanaklı hale gelir. Tarihsel veri, onu değerlendiren tarihçi için, her zaman şimdiki zamandır. Bu yüzden tarihsel verinin geçmişle olan bağı, onun ancak bir tarihçi tarafından ele alınıp işlenmesiyle kurulabilir. Bir tarihçi, bu verilerden yola çıkarak varolan şeylerin nasıl o hale geldiklerini araştırır. Her şeyin bir geçmişi vardır; her şeyin oldukları hale gelişleri söz konusudur; bu nedenle şeylerin tarihsel görünüşleri onların, bir anlamda, zorunlu görünüşleridir.¹⁶ Böylece, geçmişin incelenmesi olarak tarih, evrensel ve zorunlu bir insan ilgisi olmaktadır. Bu da tarih üzerine felsefe yapabileme olanağının kapılarını bize açmaktadır.

Böylesi bir etkinlik içerisinde tarihçinin işlevine gelirse: Eğer kurgusal tasarımlar söz konusu olmuş olsaydı tarihçinin işi, geçmişteki olayları yalnızca belirlenmiş olan genel yapıya uygun olarak düzenlemek olacaktır. O, insanlığın genel amacını önceden bildiği için her olayı bu amacın gerçekleştirilmesinde işlevi olan bir rolle belirleyecekti; diğer bir deyişle, önceden saptanmış bir hedefe ulaşmak için çaba harcayan insanların eylemlerini resmedecekti. Bu elbette uygun bir tarihçilik işi olarak kabul edilemez. Çünkü bu durumda, tarihçinin üzerinde çalıştığı belgelere ilişkin söyleyebileceği ya da aydınlatacağı yeni bir şey olmaz. Her şey önceden bildiği bir planın gerçekleşmesine dönük çabalar olarak değerlendirilir. Bundan başka, eğer O, pozitivist gelenek içinde mesleğini sürdüren bir tarihçi olsaydı, bu durumda da, tarihsel olayları doğa biliminin genel ilkelere çerçevesinde açıklamaya çalışacaktı. Belgeler üzerine derin çözümler yapmak yerine onları yalnızca ortaya çıkarmak ve açıklamakla yetinecekti. Her bir tarihsel eylemi ya da olguyu kendi içinde sınıflandırarak genellemeler yapmak yolunu tutacak ve bu genellemeleri daha sonraki çalışmalarında çıkış noktası gibi kullanarak benzer ilişkilerden benzer sonuçlar çıkarmaya yönelecekti. Elbette bu tarz bir tarihçilik işi de, insanın düşünsel yeteneğini gözardı etmesi bakımından uygun bir tarih yöntemi olamaz. Çünkü tarihin asıl konusu olan insan bilinçli bir varlık olarak değil de, bilinçsiz ve kör bir nedensellik ilişkisi içinde belirli eylemleri gerçekleştiren bir varlık olarak ele alınır. Oysa, eleştirel yaklaşımların bizi getirdiği nokta, tarihçinin doğrudan doğruya insan ilişkilerinden fıskırılmış bir yaşam olduğu fikrine ilgi duymasının zorunlu olduğudur. O, bu yaşama, insani ilişkiler ağı olarak bakmak ve bireylerin ya da toplulukların bu yaşam ortamı

¹⁵ Michael Stanford, *An Introduction to the Philosophy of History*, Blackwell, Malden, Massachusetts 1998, s.4.

¹⁶ R.G. Collingwood, "The Philosophy of History", *Essays in Philosophy of History* by R.G. Collingwood, Ed. William Debbins, Austin, University of Texas Press 1965, s. 124.

indeki ilişkileriyle birlikte anlam kazandıklarını görmek durumundadır. Hobsbawm'ın belirttiği gibi, "Tarihçilerin önündeki temel sorun toplumdaki geçmiş duygusunun doğasını çözümlmek ve bu duygudaki değişiklikler ile dönüşümlerin izini sürmek"¹⁷ olmalıdır.

Belirli amaçlar için oluşturulmuş olan topluluklar, bu amaçları gerçekleştirmek için kendilerine kesin sınırlar çizip, belirli davranış kalıpları oluştururlar; topluluğun üyeleriyse doğrudan doğruya bu amaçlarla donanır ve onu gerçekleştirmeye özgü davranış kalıplarını edinirler. Bu yüzden, her topluluk belirli yaşam amacına sahiptir ve sahip olunan bu amaç o topluluğun geçerli tek yaşam yöntemidir. Bir topluluğun bir tarihe ya da bir yaşam tekniğine sahip olması demek, toplumsal düzeyde geçerli olan ve kişinin belli bir toplulukta varolmasını sağlayan yaşam tarzına ulaşması ve bu tarzı sürdürmeye çalışması anlamına gelmektedir. Bu, aynı zamanda, kültürün de oluşturulduğu bir süreçtir. Kültür, topluluğun, kendi geçerli yaşam tarzını oluşturmaya çalışırken sarf ettiği çabalarının bir sonucu olarak üretilir. Bunun için kültür, yalnızca özel bir hedefe ulaşmak için bir araç değil, yanı sıra, tıpkı Herder'in (1744-1803) "humanite" derken vurguladığı gibi, topluluğun yaşam biçiminin açığa vurulmasının da bir aracıdır. Bu süreç içinde oluşturulmuş olan gelenekler, aynı zamanda topluluğun kendi varlığının çerçevesini belirlerler. Dilthey'in de dediği gibi, "Her birimizin yaşamı, kendi derin ilgileri yönünde, ancak güzel sanatların, edebiyatın, tarih yazıncılığının ve bilimsel düşünmenin oluşturduğu atmosfer içinde soluk alabilir, kendini geliştirebilir ve şekillendirebilir; bundan dolayı, farkında olsak da olmasak da, tarihsel olarak koşullanmıştır."¹⁸ Bu yüzden, bir tarihsel dönemin eğilimleri, genel değerleri, tarzları ve bunları benimsemiş olan toplulukların birbirleriyle karşılıklı ilişki ve etkileşimleri içinde türetilmiş olan bireysel eylemler, tarihçinin araştırmasının odak noktasını oluştururlar. Ancak bu, tarihçinin yaşamı kendine göre değerlendirmesi anlamına da gelmez. Tarihçi de, kendi döneminin ilgileriyle belirlenmiştir. Onun gerçekleri, içinde yetiştiği yaşam ortamının gerçekleridir. Her birey gibi o da, algılanabilir her şeyin yaşamın belli bir gerçekliğine karşılık gelen anlamlara sahip olduğu anlayışıyla biçimlendirilmiştir. Böylece bireysel yaşam, toplumsal yaşamla karşılıklı etkileşim içinde, bir yönüyle kendi isteklerini gerçekleştirmeye çabalarken diğer yönüyle toplumun isteklerini de gerçekleştiren bir yaşam formu olarak karşımıza çıkar. İşte, "kişi ve dünyası arasındaki etkileşim yaşamın bir görünümüdür ve tarihçi de bunu anlatır."¹⁹

Tarihçinin konusunda yeterli olabilmesinin koşulu, yaşamın yalnızca ekonomik, siyasal ve sosyal durumuyla yetinmeyip, yanı sıra bireyin doğa ve toplum içindeki çabasının aldığı şekli ve niteliği de kavrayabilmesine bağlıdır. Tarihçi, yaşamı bu niteliklere

¹⁷ Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara 1999, s. 17.

¹⁸ Dilthey, a.g.e., s. 33.

¹⁹ Hofstadter, a.g.e., s. 238.

göre belirlemek için, onların farkına varmak ve onları kendi bütünsellikleri içinde görmek zorundadır. Dahası tarih, düşünce tarihi olduğu için ve düşünce de doğrudan felsefi bir etkinlik içinde kuşatıldığından, tarihçi aynı zamanda felsefeden de yararlanmak zorundadır. Felsefi düşünce, kişinin kendi tarzını oluşturmasına olanak sağlar. Bu yüzden tarihçi yalnızca kendi konusunun ilke ve yöntemlerini uygulamakla kalmamalı bunun felsefi bir değerlendirmesini de yapabilmeli ve bu değerlendirmeyle ilgili kendi anlatım tarzını geliştirebilmelidir. Bunun için, tarihçi insanın doğasını kavrarken, bu kavrayışını yaşamın gerçekleriyle ilgili bir hale getirmek durumundadır. Çünkü, kişi yalnızca felsefi bir tavır alışla yaşamını bireysel bir yaşam olarak kavrayabilir. Tarihinin doğrudan konusu olan yaşamın gerçek özü hakkında tutarlı ve doğru düşünebilmesi için insan yaşamı hakkında kendi felsefi anlayışından da yararlanması gerekir. Bunun nedeni felsefi anlayışın nesnesinin kendi içinde köklü olmasıdır. Yaşam, bir ortam içinde varlık bulur. Yaşamın bulunduğu ortam ise bir ilişkiler yumağıdır. Kişinin içinde kendisini bulduğu ortam, yine onun kendi etkileşimlerinin toplamıdır; ve bu etkileşimlerinin içinde yaşamının sonul hedeflerini saptamaya ve uygulamaya çabalar. Eğer tarihçi anlamaya çalıştığı yaşamın ne olduğunu ortaya çıkarmak isterse, ele aldığı tarihsel bireyin, kendi etkileşimleri içinde belirlemiş olduğu sonul hedeflerin neler olduğunu saptamak durumundadır. Yani, kişinin bireysel mizacını, temel yönelimlerini ve davranış biçimini anlamaya çalışmalıdır. Tıpkı sanatta olduğu gibi, yaşamda da bir biçimler çokluğu vardır ve bilgi dediğimiz şey, bu biçimlerin tutarlı olarak sınıflandırılmasından başka bir şey değildir. Daha teknik bir ifadeyle, “Felsefe yaşama durumu içindeki bireyin eleştirel öz bilincidir. Bu sebeple tarihçi, tarihsel olanla tarihsel olarak ilgilenmenin felsefi kategorilerini kabul etmeye zorlanır.”²⁰ Bir topluluğun yaşam alanlarının tümü din, hukuk, politika, bilim, sanat, tarih ve felsefe gibi alanlardan oluşur. Bu alanlar aynı zamanda felsefenin kavramlarıdır. Bu nedenle tarihçiler, insan yaşamının bugünkü durumunun kapsamlı bir açıklamasını yapmak isterlerse, tarihsel olguları, felsefi bir soruşturma ile yorumlamak ve anlamlandırmak da zorundadırlar. Bunu yapabilmek ise, tarih felsefesi etkinliğine girişmek anlamını taşır.

Kaynakça

Collingwood, “The Nature and Aims of a Philosophy of History”, *Essays in Philosophy of History* by R.G. Collingwood, Ed. William Debbins, Austin, University of Texas Press 1965. s. 34-56.

_____, “The Philosophy of History”, *Essays in Philosophy of History* by R.G. Collingwood, Ed. William Debbins, Austin, University of Texas Press 1965. s. 121-139.

_____, *The Idea of History*, Oxford Clarendon Press, London 1946.

²⁰ A.g.e., s. 242.

_____, *An Autobiography*, Oxford Clarendon Press, London 1991. (İlk baskısı 1939)

Dilthey, Wilhelm, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, Paradigma, İstanbul 1999.

Hobsbawm, Eric, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara 1999.

Hofstadter, Albert, "The Philosophy in History", *Philosophy And History*, Ed. Sidney Hook, New York University Press 1963, s. 227-249.

Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1984.

Rothacker, Erich, *Tarihselcilik Sorunu*, çev. Doğan Özlem, Ara Yayıncılık, İstanbul 1990.

Saari, Heikki, "Collingwood'un Mutlak Ön-kabuller Öğretisinin Bazı Yönleri", çev. Kubilay Aysevener, *Doğu Batı* 1998/3, Sayı 3, s. 161-174.

Stanford, Michael, *An Introduction to the Philosophy of History*, Blackwell, Malden, Massachusetts 1998.

Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Abstract

In this article, I would like to discuss the importance of philosophical inquiry in the science of history. For this reason, my concern is to make explicit definitions of both philosophy and philosophy of history. At the first glance, it seems that there are two different viewpoints in dealing with history: speculative and critical. The speculative view concentrates on discovering general laws which determine the direction of history. The critical view aims to explore the proper method of history. It tries to compare the method of natural sciences with historical investigations. According to critical view, there is a sharp distinction between a study on nature and a study of history in the sense that history has its own special methodology. If the historians want to be accomplished in their work, they have to understand all of the historical facts with philosophical aspects. The historian has no alternative but to accept their philosophical thinking about human life which a necessary requirement for historical understanding of man.